

Сергій ТРОЯН

СЛОВ'ЯНСЬКІ НАРОДИ В АВСТРІЙСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Початок ХХ ст. супроводжувався наростанням складних проблем в Австро-Угорській імперії, які загрожували їй дезінтеграцією і крахом. Для свого збереження дуалістична монархія мала насамперед вирішити національне питання, враховуючи при цьому інтереси численних слов'янських народів імперії. Водночас відбувався пошук нової об'єднавчої імперської месіанської ідеї, яка б відродила велич монархії Габсбургів. Саме в такому контексті доцільно розглядати австрійські ідеї створення Середньої Європи (нім. – *Mittleuropa*), які напередодні та в роки Першої світової війни сформувалися поряд з німецькими середньоевропейськими планами. Загалом вони були складовою частиною зовнішньополітичних концепцій нового оформлення Австро-Угорщини зокрема і Європи загалом після війни 1914–1918 рр. Особливо активно над їх розробкою працювали австрійські політики, письменники, публіцисти, історики, економісти, погляди яких відзначаються не тільки спільністю точок зору і загальнотеоретичних підходів, а й деякою розбіжністю. Це, зокрема, показово для середньоевропейських ідей представників австрійської суспільно-політичної думки початку ХХ ст., які безпосередньо стосувалися долі слов'янських народів, що проживали як у самій Австро-Угорській імперії, так і за її межами.

Виразники німецьких національних прагнень – професори Інсбрукського університету Рудольф фон Скала і Гарольд Штайнакер, відомий історик і етнограф, професор Чернівецького та Грацького університетів Раймунд Фрідріх Кайндль і професор Віденського університету Ганс Юберсбергер – відстоювали вищість, переваги австрійських німців у Дунайській монархії. Ще до Першої світової війни вони неодноразово висловлювали думки, що німці є головним державним народом Австро-Угорської монархії. Тому в основі середньоевропейських планів цих учених лежала ідея про захист інтересів німецького народу як основний пункт програми. Скала ще в 1903 р. сприяв заснуванню “Національної ради”, яка ставила за мету “збереження національного становища” і позицій німців в Австрії. Він вважав, що в “історичній боротьбі” між германським і слов'янським світами необхідне об'єднання “всіх національних сил німецького народу”. Це важлива передумова щасливого майбутнього австрійських німців, яким Скала пророкував здатність вирішувати завдання дійсно світового масштабу¹. У статті, опублікованій у жовтні 1914 р., Скала закликав покінчити з усіма панславістськими домаганнями, прагненнями і пориваннями у східних провінціях Австрійської імперії. Відповідно, там мали значно посилитися позиції німців².

Скалу підтримав Штайнакер. У листі до відомого німецького пропагандиста середньоевропейських планів Ф.Наумана він писав: “Все прийде, як тільки будуть вирішені внутрішні національно-політичні державні питання”³. Одним із таких важливих питань Штайнакер вважав об'єднання німецького народу та зміцнення його

¹ *Skala R.v.* Die Entwicklung des Deutschtums in Österreich // *Der Panther*. 1916. November. S.1341–1346.

² *Skala R.v.* Wofür kämpfen wir Deutschösterreicher? // *Deutsche Arbeit*. 1914. Oktober. S.11–13.

³ *Enste M.* Das Mitteleuropabild Friedrich Naumanns und seine Vorgeschichte. Phil. Diss. Marburg, 1941. S.13.

позицій в усіх частинах Австро-Угорської монархії, особливо в Угорщині, де головного противника посилення німців і династії Габсбургів історик вбачав в особі угорського міністра закордонних справ графа Ш.Тіси. Про нього професор з Інсбрука писав так: “Він боявся німецького панування більше, ніж Росії”⁴.

Захист і відстоювання вимог австрійських німців на території Дунайської монархії простежуються у ще одного представника цього ж напрямку – професора Чернівецького та Грацького університетів Кайндля. Концепція “Міттельєвропи” викладена ним у численних працях, присвячених німецьким поселенцям у Східній і Південно-Східній Європі, а також їхньому впливу на культурний розвиток цих земель⁵. Під час Першої світової війни Кайндль особливо активно займався питаннями долі німецьких поселенців у Карпатах і на Балканах. Він намагався показати важливе значення посилення впливу німців на шляху до Адріатики і домогтися збільшення кількості німецьких поселенців на Сході, особливо в Галичині. У такому просуванні на Схід він вбачав “захист для всього німецького народу”, “передове укріплення”, здатне витримати осаду і штурм. Ці форпости зображалися “зонами боротьби”, які завжди повинні були підтримуватися для захисту власне німецьких володінь⁶. Історик пропонував конкретні заходи підтримки колоністів з боку німецької батьківщини (Mutterland): німецький капітал і німецькі підприємці повинні вкладати інвестиції в країни Сходу, захоплювати багаті сировинні ринки, а родючі східні землі мали гарантувати великі успіхи німецьким фермерам.

Крім того, потреби та становище німців повинні постійно висвітлюватися й обговорюватися на шпальтах газет і на зборах. Кайндль у зв'язку з цим зауважував: “Ми повинні засновувати на чужих мовах газети, які будуть німецькими за змістом... Ми повинні своїм близьким і далеким сусідам давати про нас пояснення, роз'яснювати суть нашої роботи і наших прагнень”⁷. Також німецькі католицькі церкви через пожертвування мали показувати, що їм не байдужі потреби їхніх німецьких братів по вірі на Сході. Кайндль вважав, що “сильне і всебічне сприяння німцям у прикордонних областях є справою всього німецького народу”⁸.

Виходячи з того, що Буковина у роки Першої світової війни була окупована російськими військами, Кайндль пропонував перевести Чернівецький університет на Захід. Його слова з цього приводу розкривали думки і переконання історика: “Ми не хочемо, щоб у теперішній момент могутнього розквіту німецького духу німецький народ і здобутки його важкої праці згоріли на Сході... Оплот німецької культури в прикордонних землях не може загинути в теперішній переломний історичний час, оскільки підготовлений повний поворот німецьких прагнень і цілей, оскільки заклик на Схід знову прозвучав, і його супроводжують прекрасні перемоги німецької зброї... Ми хочемо утримати, не залишивши малодушно, те, що там досягнуто потоками німецької крові. Хто сильніший, хто хоче наповнювати Австрію німецькими ідеями, мусить мати подібні почуття... Великий народ повинен у своїй прикордонній

⁴ Ramhardter G. Geschichtswissenschaft und Patriotismus österreichischer Historiker im Weltkrieg 1914–1918. Wien, 1973. S.101.

⁵ Kaindl R.F. Deutsche Siedlung im Osten. B.-Stuttgart, 1915; Kaindl R.F. Militärgrenze und Militärverwaltung // Der Kunstwart. 1916. Oktober; Kaindl R.F. Deutsche Leumund im Osten // Das grössere Deutschland. 1916. 11.November; Kaindl R.F. Die Czernowitzer Universität und ihre Verlegung // Deutsche Arbeit. 1917. August.

⁶ Kaindl R.F. Deutsche Siedlung im Osten. S.31.

⁷ Kaindl R.F. Deutsche Leumund im Osten. S.1454 u.w.

⁸ Kaindl R.F. Deutsche Siedlung im Osten. S.40.

області проводити далекоглядну та передбачливу політику і приносити жертви для її відстоювання. Це стосується також збереження Чернівецького університету”⁹.

Отже, на думку Кайндля, німецька Серединна Європа мала виникнути перш за все в результаті розширення німецької колонізації у східному напрямку, посилення культурної, організаторської і державно-правової ролі німців на Сході. Кайндль вважав, що внутрішня структура Дунайської монархії послабилася не через необдуману федералізацію і непоступливість прагненням слов'янських народів. Він неодноразово енергійно висловлювався проти визнання автономій у східних і південно-східних областях імперії і підкреслював, що “надання автономного особливого права землям, в яких проживає німецька меншість, буде шкідливе не тільки їй, а й державі та її значенню як оборонної і союзної сили”¹⁰. Кайндль давно пропонував спорудити вздовж всього східного та південно-східного флангу імперії військовий кордон і поставити під військове управління старі та новостворені області, в яких ворожа Австрійській державі підризна робота могла б загрожувати розривом всіх упорядкованих зв'язків. На його думку, після позитивного досвіду військового управління Буковиною наприкінці XVIII ст. можна спокійно передати до рук армії долю прикордонних провінцій, щоб створити там основи для введення конституційного устрою за німецьким зразком.

Прихильники католицько-консервативних ідей Ріхард фон Кралік, Міхаель Мейр і Людвіг фон Пастор розглядали Міттельєвропу як результат поширення католицького культурного руху на слов'янські землі та визначної державної місії Австрії. Це була нова культурно-політична течія того часу в Габсбурзькій імперії, яка почала витіснити ще пануючий ліберальний напрям. Найбільше піднесення і поширення християнських соціальних ідей припадає на період 1890–1910 рр. Ідейним лідером католицько-консервативного напрямку вважається письменник і публіцист Кралік. Свої погляди він найповніше виклав у працях “Суть і всесвітньо-історичне значення німецтва”, “Католицизм і національності”, “Австрійська історія”, “Рішення у світовій війні. Три промови”, “Історія світової війни”, “Від світової війни до світового союзу”, “Культурна місія Австрії для народів Європи”, “Основи та ядро світової історії”.

Кралік перебував під впливом “християнсько-германської” світової ідеї Р.Вагнера і пізніх романтиків. Він був у захопленні від майже двотисячолітньої переможної ходи німецького народу, від його “героїчної добродієності” і його “національних расових інстинктів”. Як апологет австрійської династійної спадкоємності і монархії Габсбургів Кралік перебував в опозиції до пангерманців і критикував малонімецьку політику Пруссії та Бісмарка. Світову війну він розглядав як боротьбу ідей 1789 і 1914 рр., що велася “між пустими фразами Свободи, Рівності, Братерства, які прекрасно ілюстрували страшний час Французької революції, і німецькими ідеями Порядку, Відповідальності, Загальної Приналежності, Авторитету, Самовиховання, Дисципліни, Благочестивості”. Кралік був також противником США, американської демократії і республіканської форми правління. Він негативно і скептично поставився до перемоги соціалістичної революції в Росії, вважаючи, що більшовицький режим, як і всі утопічні системи, не має майбутнього.

На такій релігійно-консервативній основі Кралік та інші представники цього напрямку розвивали свої ідеї та плани створення Міттельєвропи, де пануватиме німецький дух і німецький порядок. Після підписання мирного договору в Брест-Литовську він коротко так сформулював свою концепцію: “Міттельєвропа здобула колонізацій-

⁹ Kaindl R.F. Die Czernowitzer Universität... S.411–414.

¹⁰ Kaindl R.F. Militärgrenze und Militärverwaltung. S.30.

ний вплив на Чорному морі і відновлює час Ганзи на Балтиці”¹¹. Кралік вітав консолідацію балтійських країн як старих областей німецької колонізації і, подібно Кайндлю, вбачав необхідність у розширенні німецької еміграції на Схід, насамперед на слов'янські землі. Він розглядав Україну та кавказький регіон між Чорним і Каспійським морями як противагу, з одного боку, Росії, а з другого – Туреччині та Персії.

Водночас Кралік, розвиваючи більш ранні положення німецького економіста Ф.Ліста, виступав за розширення і зміцнення Середньої Європи за рахунок включення до її складу територій Дунайського регіону. У праці “Австрійське відродження” він писав: “Завдання і майбутнє німецького народу лежить не на американському Московському узбережжі, а на нижньому Дунаї, весь Дунай мусить стати австрійським і так буде залучений до німецької Міттельєвропи”¹². При цьому Кралік припускав, що військовий союз Туреччини з Центральними державами і розгром Сербії утворюють для Австрії прекрасні можливості для розширення Міттельєвропи за рахунок земель на південному сході континенту, а потім і на Близькому Сході. Саме тому важлива роль відводилась Дунайському простору як мосту, що має з'єднати різні частини Австро-Угорської монархії. Воротами, через які Австрія повинна пройти на Близький Схід і до Суецького каналу, служитиме Белград. Кралік писав про це образно і патетично: “Белград є землею принца Євгена, священною землею імператора Франца Йосипа. Белград – це наша Троя...”¹³. Австрійська імперія має використати всю територію Східної і Південно-Східної Європи, а також Близького Сходу для своєї активної культуртрегерської діяльності.

Загалом Кралік вважав, що ядро Міттельєвропи складуть дві центральні союзні держави – Німецька імперія і Австро-Угорська монархія – при сильному перш за все культурно-духовному впливові Австрії на східноєвропейські землі. Головним чином у цьому, а не у встановленні господарської автаркії у центрі Європи, він вбачав основне значення Першої світової війни. Міттельєвропа для нього була не самоціллю, а передумовою для зустрічі “інакомислячого світу з належною силою і рішучістю”. Як прихильник створення Великої Німеччини Кралік водночас суттєву роль у цій державі відводив “пронімецько орієнтованій Австрії”. Саме ця територія, де “великі середньоєвропейські гірські масиви пробиваються і перехрещуються з великими ріками, постає якоюсь мірою серединним пунктом географічної і політичної системи координат”. Звідси австрійським німцям шляхом внутрішньої колонізації Габсбурзької імперії належало розвивати релігійну самосвідомість, культурний і політичний рівень інших народів.

У плані розробки конкретних проектів проведення внутрішніх реформ в Австрії Краліка найактивніше підтримував історик і державний діяч Мейр. У зміцненні Дунайської монархії за рахунок німців він вбачав важливий фактор розвитку західноєвропейської християнської культури. Наприкінці грудня 1916 р. Мейр опублікував статтю “Внутрішньополітичні питання в Австрії після війни”, де звернув увагу на необхідність сприяння буржуазним німецьким партіям і тісним зв'язкам з Німецькою імперією, запровадження німецької мови як державної для національно змішаних областей, забезпечення конституційних змін, які були життєво важливими і необхідними, а також введення “особливого становища” (*Sonderstellung*) для Галичини та Буковини. Таку ідею ще наприкінці XIX ст. підтримували пангерманці, які називали

¹¹ *Kralik R.v.* Die neue Staatenordnung in organischem Aufbau. Innsbruck–Wien–München, 1918. S.174.

¹² *Kralik R.v.* Österreichs Wiedergeburt // Bücher der Stunde. Bd.5. Regensburg, 1917. S.96.

¹³ *Kralik R.v.* Die Entscheidung im Weltkrieg. Drei Reden. Wien, 1914. S.10.

Австрію “німецьким бар’єром проти слов’янських народів”¹⁴. Лідер Пангерманського союзу лейпцигський професор Е.Хассе у 1898 р. писав: “Законним є бажання австрійців виділити ці чужородні тіла, забрати їх з рейхсрату і таким чином домогтися, щоправда нехай і незначної, але все ж більшості у 51,5%”¹⁵. Фактично цей крок означав початок активного здійснення планів германізації Дунайської монархії і послаблення у ній слов’янського впливу.

Мейр був прихильником активної політики Австрії в південно-східному напрямку. Він виходив з того, що на долю Габсбурзької монархії після війни випаде велика місія на Балканському півострові, а тому розглядав цей регіон як дуже важливий з точки зору торгових шляхів і проникнення в район Чорного та Егейського морів. Метою балканської політики німців було встановлення контролю за прямою залізничною лінією Белград – Салоніки, в результаті чого Австрія не тільки контролюватиме цю територію, а й одержить найкоротший шлях від центру монархії до Середземного моря. Він писав: “Важливим опорним пунктом у цьому напрямі є Сараєво і, звичайно, Белград... Російські форпости Сербія і Чорногорія мусять віддалитися від південних воріт монархії. Така ціна сучасної великої світової війни для Австрії”¹⁶.

Виходячи з цього, Мейр підтримував серединноєвропейські плани минулого століття і виступав за тісний митний союз між Австрійською та Німецькою імперіями. Він вважав, що коли між Німеччиною і Дунайською монархією встановляться тісні економічні зв’язки, то до такої Міттельєвропи приєднаються Румунія і Болгарія на Балканах. Це створить особливо сприятливі умови і міцний фундамент для “світової політики” серединноєвропейських великих держав. Австро-Угорщина зможе використати Балкани як міст “для культурного і господарського підпорядкування країн Малої Азії, Сирії та Месопотамії”¹⁷.

Загалом представники католицько-консервативного напрямку дотримувалися думки про створення такої Міттельєвропи, яка стала б відновленою Священною Римською імперією, базою для проведення німцями своєї релігійної і культурної місії, сприяла б послабленню слов’янських впливів у Центрально-Східній Європі та поступовому витісненню звідти слов’ян німецьким етнічним елементом. Тому Першу світову війну, незважаючи на укладені мирні договори, вони розглядали як свого роду проміжний рубіж “у великій культурній боротьбі між серединноєвропейською ідеалістичною культурою і особливим матеріалістичним напрямом”¹⁸, між німецькими і слов’янськими ідеями та етнічними впливами у центрі й на сході європейського континенту.

Дуже близькими до ідей прихильників католицько-консервативної течії були погляди на майбутнє Австро-Угорської імперії, яких дотримувався відомий історик і публіцист Гайнріх Фрідюнг. Він ще у 70–80-х роках XIX ст. брав активну участь у національному русі австрійських німців, зокрема у створенні Німецького шкільного союзу, Німецької народної партії та підготовці Лінцької програми 1882 р. Уже з того часу Фрідюнг дотримувався думки про необхідність створення Міттельєвропи як великого політичного і господарського блоку німецьких земель на основі укладення митного союзу. Цей блок “складатиме фронт проти Сходу і Заходу”, перш за все про-

¹⁴ Alldeutsche Blätter. 1897. №49.

¹⁵ Ibid. 1898. N.1.

¹⁶ Mayr M. Einige Gedanken über Österreichs Zukunft // Der Arbeit. 1914. 8, 15, 22, 29. November.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Kralik R.v. Geschichte des Völkerkrieges. Graz, 1923. S.V.

ти Росії та Англії. Ще в 1877 р. він також проектував можливість включення країн Балканського півострова до цього “серединноєвропейського альянсу”¹⁹.

Найповніше плани тісного зближення між Австрією та Німеччиною були викладені Фрідюнгом під час Першої світової війни у пропагандистській праці “Меморандум по Німеччині-Австрії” (опублікована як рукопис у 1915 р. в Лейпцигу). Фактично це була доповідна записка групи австрійських пангерманців про необхідність укладення тісного господарсько-політичного союзу між Дунайською монархією і Німецькою імперією. До цієї групи належали, зокрема, відомий письменник, у майбутньому перший союзний президент Австрійської республіки д-р Міхаель Гайніш, професори Віденського університету Євген фон Філіпович і Ганс Юберсбергер. Зауважимо, що не всі вони поділяли серединноєвропейські плани Фрідюнга. Так, для професора Філіповича центральним пунктом був тільки господарський і митний союз між Німецькою імперією та Австро-Угорщиною²⁰.

Меморандум проголошував головною метою укладення всебічного союзу з кайзерівською Німеччиною, який, на думку його авторів, зміг би забезпечити на майбутнє стабільне становище і цілісність Австро-Угорщини. Водночас передбачався митний союз обох імперій. Далі визначалося, що серединноєвропейський союз укладався терміном на 25 років, тобто на час дії митного і торгового договору, який повинні були розглянути і затвердити парламенти в Берліні, Відні та Будапешті²¹. Фрідюнг і його однодумці сподівалися, що Австрія за допомогою тісних зв'язків з Німеччиною подолає господарські та фінансові труднощі, а також отримає велику користь від розширення своєї участі як серединноєвропейська імперія у світовій торгівлі.

Ще одним кардинальним досягненням внутрішнього характеру, чому сприятиме створення Міттельєвропи, стало б врегулювання національного питання, особливо заспокоєння чеського національного руху та рухів інших слов'янських народів. Габсбурзька монархія розглядалася як простір для розвитку всіх народів при збереженні сильної імперської влади, у віданні якої мали залишатися зовнішня політика, торгівля, армія і флот. У меморандумі передбачалося, що в результаті війни російсько-українські землі відійдуть до Австрії і об'єднаються зі Східною Галичиною, при можливому наданні їм “особливого становища” (Sonderstellung), тобто культурно-національної автономії, або ж створення “австрійської України” чи так званого “коронного краю” (osterreichisches Kronland) з особливим державно-правовим статусом²².

Обгрунтовуючи основні положення свого “Меморандуму”, Фрідюнг і його прибічники виходили з того, що світ уже поділений на сфери впливу між великими державами, і залишилася тільки Середина Європа. Саме цей простір повинні використати Австро-Угорщина і Німецька імперія для зміцнення своїх позицій у світі та впливу на міжнародну політику. Однак концепція Фрідюнга не була підтримана Австрією. До його серединноєвропейських планів скептично поставилися як у Відні, так і в Будапешті.

Представники ще одного напрямку австрійської суспільно-політичної думки початку ХХ ст. – демократично-реформаторського (найвідомішими його представниками були історики Ріхард Харматц і Людо Моріч Гартман) – виступали за федеративний переустрій Австро-Угорщини і боротьбу за самовизначення націй розглядали як важ-

¹⁹ *Friedjung H.* Der Ausgleich mit Ungarn. Leipzig, 1977. S.82.

²⁰ *Philippovicz E.v.* Ein Wirtschafts- und Zollverband zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn. Leipzig, 1915.

²¹ *Friedjung H.* Denkschrift aus Deutsch-Österreich. Leipzig, 1915 (Manuscript). S.73.

²² *Ibid.* S.84–85.

ливу складову частину світової війни. Для них характерна політична активність за об'єднання навколо Австрії всіх територій дуалістичної монархії, де проживали німці. Зрозуміло, що йшлося також про слов'янські землі. У підході до планів створення Міттельєвропи вони виражали погляди ліволіберальних суспільно-політичних кіл і виходили з розуміння необхідності здійснення кардинальних реформ для зняття внутрішньополітичної напруги в Австро-Угорщині. Це, зокрема, стосувалося і сфери національних відносин, де навіть пропонувалася реалізація відомої ідеї “культурно-національної автономії”. Тому Харматц, наприклад, уже в перших своїх працях слово “демократичний” вживає у контексті з поняттями “національний” і “союзна держава”. У 1904 р. він опублікував працю під назвою “Демократично-національна союзна держава Австрія”. Ф.Фельнер, один із біографів Харматца, писав, що “у розгортанні демократії, господарському розвитку і звідси в результативному культурному прогресі” історик вбачав майбутнє Австрії²³.

Харматц з 1899 р. був особисто знайомий з Науманом і в його журналі “Hilfe” коментував політичні події в Австро-Угорщині. На початку Першої світової війни австрійський історик прагнув швидкої реалізації серединноєвропейського проекту у вигляді тісного союзу Німецької та Австрійської імперій і з цією метою намагався “об'єднати всі політичні партії австрійських німців для єдиної національно-політичної діяльності в цьому напрямі”²⁴. Головною перешкодою в реалізації ідеї Міттельєвропи Харматц вважав сильну опозицію з боку австрійських і особливо угорських урядових кіл. У 1916 р. в австрійському уряді його підтримав новий міністр внутрішніх справ Ернст фон Кербер. На думку Харматца, “сердечні зв'язки між Австро-Угорщиною і Німеччиною як результат війни і як відшкодування важких втрат повинні продовжуватися надалі”²⁵. Однак після відставки Кербера в грудні 1916 р. Харматц фактично втратив можливість отримати підтримку своїх серединноєвропейських планів.

Виявив інтерес до соціально-політичних питань, пов'язаних з майбутнім Австро-Угорської держави і слов'янських народів, які перебували у її складі, кращий учень Теодора Момзена, професор римської і середньовічної історії Віденського університету Гартман. Найвищим пунктом його політичної кар'єри стала діяльність у Берліні з грудня 1918 по листопад 1920 рр. як посланця Німецько-Австрійської республіки (die Republik Deutsch-Osterreich). Гартман був вихований на революційних ідеях 1848 р. і виступав проти монархічної державної форми правління взагалі та династії Габсбургів зокрема. Значення боротьби за національно-державний принцип у світовій війні він оцінював як боротьбу за право на самовизначення націй²⁶. Щоправда, в сприянні “національній федералізації” Австро-Угорщини він перш за все вбачав лише перехідну стадію до майбутнього, безумовно, важливого “аншлюсу” Німеччини–Австрії в Німецьку серединноєвропейську імперію.

З 1916 р. Гартман розгорнув бурхливу агітацію за створення Міттельєвропи. З особливим ентузіазмом і пристрасною історик працював над планами митного союзу з Німеччиною. Гартман боявся, що пануюча в Австрії бюрократія та аристократія знищать рух за Міттельєвропу. Тому, на його думку, “Німеччина повинна взяти ініціати-

²³ *Fellner F.* Richard Charmatz – Biograf Österreichs // Forum. 1965. März.

²⁴ *Charmatz R.* Die österreichische Sozialdemokratie und die Zukunft Österreichs // Die Hilfe. 1916. 20. Januar.

²⁵ *Charmatz R.* Das Ministerium des Reformen // Die Hilfe. 1916. 9 November.

²⁶ *Hartmann L.M.* Der Krieg in der Weltgeschichte // Zur Zeit – und Welttage. Wien, 1915. N3.

ву в свої руки і нав'язати Австрії митний союз”²⁷. Але злиття Австрії та Німеччини мало відбутися на принципах заперечення насилля, демократизації суспільно-політичного життя і посилення регулюючої соціальної ролі держави. Створення австро-німецької Міттельєвропи саме на таких засадах відстоював Гартман у 1918–1920 рр. у Берліні як представник республіки Німеччина-Австрія.

Загалом Перша світова війна призвела до розпаду і припинення існування Австро-Угорської імперії. Всі плани, які розроблялися австрійською суспільно-політичною думкою щодо врятування дуалістичної Дунайської монархії, в тому числі різні проекти створення Середньої Європи, виявилися або нежиттєздатними, сповненими романтизмом і ностальгією за “золотою добою” в історії Австрійської імперії, або запізними. На місці імперії Габсбургів виникла низка незалежних держав, серед яких важливі позиції у міжвоєнній Європі зайняли слов'янські країни – Чехо-Словаччина, Польща, Королівство сербів, хорватів, словенців (з 1929 р. – Югославія).

²⁷ *Hartmann L.M.* Deutschland und wir // Kampf. 1918. April.